

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Психологія праці та інженерна
психологія»**

**вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Тема №4. Психологія вивчення професій

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 17.08.2022 № 7

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Професія. Класифікація професій.
2. Професіографія, професіограма та психограма.
3. Загальна характеристика професій типу «людина-людина».
4. Загальна характеристика професій типу «людина-природа».
5. Загальна характеристика професій типу «людина-техніка».
6. Загальна характеристика професій типу «людина-знакова система».
7. Загальна характеристика професій типу «людина-художній образ»..

Рекомендована література:

Основна

1. Малхазов О.Р. Психологія праці : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2016. - 206 с.
2. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л., Осьодло В.І. та ін. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2008. - 334 с.
3. Психологія праці та інженерна психологія : навчальний посібник для студентів денної і заочної форм навчання спеціальності 053 «Психологія» - 2-ге вид., перероб. і доп. / укладач О.С. Юрков. – Мукачєво: МДУ, 2018 - 187 с.

Допоміжна:

1. Трофімов Ю.Л., Алексєєва М.І., Гончарук П.А. та ін.; Психологія : підручник за ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 1999. - 558 с.
2. Інженерна психологія: курс лекцій, укладач: С.О. Гура. Х.: НУЦЗ України, 2016. – 127 с.
3. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: підручник. К.: КНЕУ, 2003. — 367 с.
4. Гульчак Ю.П., Северин Л.І. Основи інженерної психології. Навч. посібник. Частина І.-Вінниця: ВНТУ, 2004. – 105 с

Текст лекції

Професія (від лат. *professio* – спеціальність, професійно визначене заняття) – вид трудової діяльності, занять, який вимагає від людини певної підготовки і відповідних якостей особистості.

Професія виникла майже одночасно з появою людського суспільства внаслідок ускладнення і диференціації праці. Наприкінці ХІХ ст. вчені (Г.Мюнстерберг, Ф. Парсон та ін.) спостерігаючи за розвитком великого виробництва, дійшли висновку, що для виконання людиною певної роботи потрібна не тільки відповідна виучка, а здібності, що визначають її професійну придатність. Молоді люди, які обирають професію, потребували відповідної допомоги. У 1849 р. у Франції вперше вийшло «Керівництво з вибору професії».

Для успішного виконання людиною роботи необхідне спеціальне оволодіння певними знаннями, навичками і вміннями в професійних навчальних

зкладах.

Поняття професія може бути представлене в основних аспектах соціальних відносин, а саме як:

1. Область застосування сил людини як суб'єкта праці, обмежений різновид трудової діяльності (як наслідок історичного розподілу праці).
2. Певна спільнота людей, які виконують конкретні трудові функції, що мають суспільно корисну спрямованість.

Професія як спільність людей відносно незалежна від існуючої системи трудових посад – люди не перестають бути членами даної спільноти у вільний від роботи час, при зміні місця роботи та ін. Як представники даної професії, люди характеризуються певними соціально- та професійно-типовим складом свідомості, особистості. Професіонали, спеціалісти, співробітники – це завжди контактні соціальні групи. Таким чином, ми маємо всі відповідні соціально-психологічні феномени (групові норми, схвалювані цінності, санкції, лідерство, референтні групи та ін.).

У зв'язку з цим вибір професії – це не тільки переваги та здатність виконувати відповідні трудові функції, але й прийняття відповідного образу думок та способу життя (яскравий приклад – присяга у військовослужбовців чи клятва Гіпократу у лікарів). Так, військовослужбовець юридично зобов'язаний почати діяти для припинення порушень суспільного порядку; лікар, де б він не знаходився, надати першу медичну допомогу потерпілому, ким би він не був.

3. Підготовленість (знання, вміння, навички, ступінь сформованості образів виконання рухів, дій, діяльності, кваліфікація) людини, завдяки якій вона здатна виконувати відповідні трудові функції.

4. Діяльність професіонала як процес реалізації трудових функцій, які закладено у вимоги до професії і такі, які виконуються професійно.

5. Діяльність, що виконується за певну винагороду (моральну, матеріальну), яка дає людині можливість задовольняти потреби.

6. Діяльність, що дає людині певний соціальний статус (справа людини, як головна найактуальніша форма розвитку та самопрезентації).

Розкриваючи сутність феномену «професія», М.С. Пряжніков розрізняє декілька суміжних понять:

1. Професія – група споріднених спеціальностей (професія – лікар, спеціальність – лікар-терапевт, хірург, окуліст; професія – учитель, спеціальність – учитель географії, історії...)

2. Кваліфікація – рівень професійної майстерності. Розрізняють формальну кваліфікацію, яка виражається в офіційно зафіксованих розрядах, класах, знаннях, категоріях і т.д., та реальну кваліфікацію – рівень майстерності, яку людина дійсно може проявити.

3. Посада – найменш об'єктивно та документально фіксує прояв професії. Посада може ототожнюватися з кваліфікацією («молодший науковий співробітник»), з часовими обов'язками (завідуючий, керівник проекту), з професією в цілому (психолог в організації).

Професії можна класифікувати за різними основами в залежності від

науково-практичних задач, що вирішуються:

1) за сферою діяльності та об'єктом праці:

- техніка;
- природа;
- знакові системи;
- художнє відображення дійсності;
- робота з персоналом;

2) за цілями діяльності:

- гностичні (експерт, ревізор);
- перетворюючі (токарь, учитель);
- пошукові (учений-дослідник, композитор);

3) за способами праці:

- професії ручної праці (представники ремесел);
- професії, що використовують автоматичні системи (оператори);

4) за умовами праці:

- близькі до комфортного мікроклімату (бухгалтер, економіст, учитель);
- робота на відкритому повітрі (агроном, дворник);
- надзвичайні та екстремальні умови праці (водолаз, пожежник, рятувальник);
- умови підвищеної відповідальності за життя та здоров'я людей (слідчий, лікар);

5) за ступенем регламентованості праці:

- автоматична праця (строго регламентована, з одноманітними та однотипними операціями – робітник – складальник деталей);
- напівавтоматизована праця (перелік завдань та прийомів одноманітний, але можлива варіативність у ритмі, у стилі діяльності – секретар, діловод);
- шаблонна виконавська праця (завдання та прийоми одноманітні, завдання чітко регламентовані – швачка);
- самостійна праця (у межах завдань можливість широкого вибору засобів, стилів - інженер, конструктор);
- вільна творча праця (науковий співробітник, письменник, композитор).

Одна із визначених класифікацій професій запропонована Е.А.Климовим.

В її основу покладено уявлення про розвиток форм матерій та про типи об'єктивних систем, з якими взаємодіє людина в професійній праці. Професія різних типів припускають наявність у людини особливих природних задатків, особливої схильності до специфічних задач, а звідси і своєрідність результатів її діяльності.

За цією ознакою професії класифікуються на:

1. Професія типу «людина-природа». Предмет праці – тварини, біологічні процеси.
2. Професії типу «людина-техніка». Предмет праці – машини, механізми, технічні системи .
3. Професії типу «людина-людина». Предмет праці – люди, групи, колективи.
4. Професії типу «людина-знак». Предмет праці – цифри, карти, креслення, коди, тексти.

5. Професії типу «людина-художній образ». Предмет праці – література, живопис, мистецтво.

Для вивчення конкретної діяльності створенні професіограми та психограми.

4.2. Професіографія, професіограма та психограма Професіографія (лат. *profesio* – професія + *grapho* – пишу) – технологія вивчення вимог, поставлених професією до особистих якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей людини.

Її використовують з метою розроблення інформаційних, діагностичних, корекційних і формуючих методичних посібників і практичних рекомендацій для забезпечення взаємовідповідності людини і професії. Професіографія забезпечує формулювання практичного завдання й організацію його вирішення з метою оптимізації і підвищення ефективності професійної праці. Результатом професіографії є складання професіограм.

Професіограма є описом об'єктивних характеристик професії, функцій та процесів професійної діяльності, за результатами аналізу яких визначають систему професійно важливих якостей, необхідних працівнику для успішної праці.

Загальна схема професіограми:

1. Загальні відомості про професію. Назва та призначення професії; характеристика робочого місця та умов праці; вимоги до загальноосвітньої та спеціальної підготовки; основний зміст функціональних обов'язків; критерії ефективної діяльності.
 2. Умови діяльності. Санітарно-гігієнічні умови, організація праці, режими праці та відпочинку.
 3. Соціально-психологічні чинники діяльності. Характеристика підрозділу (екіпажу, команди), в якому працює фахівець; особливості внутрішньокolleктивних зв'язків; роль і місце фахівця в системі внутрішньокolleктивних зав'язків; мотиваційні аспекти діяльності; особливості соціально-психологічної та професійної адаптації.
 4. Зміст діяльності. Опис основних завдань і операцій, які виконує фахівець; особливості приймання-передавання інформації; особливості опрацювання інформації та прийняття рішень; структура виконавчих дій; аналіз помилок у роботі фахівця; завантаженість у діяльності психічних функцій.
 5. Динаміка психічного стану фахівця у процесі діяльності. Характер і ступінь зміни психофізіологічних функцій та працездатності фахівця; опис основних емоційних станів фахівця; основні шляхи подолання несприятливих станів працівника.
 6. Психограма. Особистісні особливості; сенсорно-перцептивні властивості; особливості мислення та пам'яті; моторні властивості (психомоторика та мовлення); співвідношення та переважне поєднання у процесі діяльності особистісних, сенсорно-перцептивних, розумових, мнемонічних та моторних властивостей; протипоказання до діяльності.
- Психограма – це «психологічний портрет» професії, що охоплює комплекс психологічних властивостей особистості, необхідних для ефективного здійснення певної діяльності, виконання професійних службових завдань.

Розробляти психограми потрібно для раціональної організації професійного відбору, адекватної психодіагностики та оцінювання рівня сформованості якостей, необхідних для конкретної професії.

4.3. Загальна характеристика професій типу «людина-людина».

Людина, групи людей, колективи, бригади робітників, військові підрозділи, класи, групи в дитячому садку, екіпажи, умови їх виховання, обслуговування і керівництво ними є головним предметом праці в групі професій типу «людина-людина».

Основним видом діяльності цієї групи професій є : виховання, навчання, управління, медичне, побутове, правове, інформаційне обслуговування.

Основною особливістю діяльності спеціаліста цього типу є взаємодія з людьми. Вміння спілкуватися, контактувати з навколишніми, добиватися взаєморозуміння у процесі виконання професійних функцій є найважливішою умовою високої ефективності діяльності працівників типу «людина-людина».

Слабка сформованість комунікативних якостей виступає основним проти показанням до вибору професії даного типу.

Основні вимоги, що ставляться професією до працівника, - це:

- ☐ здатність встановлювати взаємини з людьми;
- ☐ допомога в оволодінні основами наук;
- ☐ акуратність;
- ☐ пунктуальність, доброта, готовність завжди прийти на допомогу іншій людині;
- ☐ доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість.

Група професій «людина-людина» включає велику кількість професій:

учитель, вихователь, перекладач, лікар, медсестра, працівники міліції, суду, прокуратури, юрист, офіціант, адміністратор, екскурсовод, тренер, кореспондент та ін.

Багато з них мають однакові цілі, завдання, одну і ту ж саму спрямованість діяльності, ставлять близькі за змістом вимоги до працівника і об'єднуються на цій основі у підгрупи.

У змісті діяльності спеціалістів підгрупи професій, які Є.О.Клімов визначив як «гностичні», переважає пізнавальна («гностична») діяльність. Так, головна мета роботи слідчого – виявити, встановити події, мотиви вчинків людей тощо. Мета роботи журналіста – описати події, вчинки людей на підставі вивчення й узагальнення фактів, документальних чи літературних джерел, інтерв'ю.

У ряді професій гностична, пізнавальна діяльність тісно пов'язана з оперативно виконавчою. У роботі даних спеціалістів паралельно постають два завдання:

- а) дослідження, вивчення умов, обставин;
- б) організація праці людей, вжиття заходів, спрямованих на виправлення недоліків (керівник підрозділу, майстер цеху, вчитель, лікар тощо).

«Гностико-оперативні» професії, в свою чергу, поділяються на два види :

керування людьми і обслуговування людей. В управлінській діяльності

головне завдання – «зрозуміти громадські цілі і спрямувати зусилля на їх досягнення». В обслуговуючій – «зрозуміти і задовольнити потреби людини».

Управління людьми, у свою чергу поділяється на дві підгрупи. В одній домінують завдання керівництва, організації дій колективу (керівник установи, закладу, майстер цеху, бригадир у колгоспі), в другій головну роль відіграють навчання, виховання (вчитель, вихователь дитячого садка, спортивний тренер).

Завдання управління і виховання в роботі представників цих двох підгруп тісно переплітаються, однак, переважає одне з них.

Обслуговування, у свою чергу поділяється на: а) професії інформаційного обслуговування, в завдання яких входить повідомлення довідкової, наукової, політичної, консультаційно-юридичної інформації (лектор, адвокат-консультант, працівник довідкового бюро), задоволення естетичних потреб людей засобами мистецтва (працівник клубу, масовик-організатор); професії матеріального обслуговування, до яких відноситься, крім торговельного обслуговування (продавець, офіціант, касир) і соціально-побутового обслуговування (страховий агент, приймальник ремонтної майстерні, ательє, пральні, працівник готелю), а також медичне обслуговування (лікар, медсестра, санітарка).

Основні групи робіт, які потребують взаємодії з людьми.

Спеціалісти професій типу «людина-людина», з одного боку, користуються різними приладами, інструментами (апарати у контролера-касира, уваги у продавця продовольчих товарів, медична апаратура й інструментарій у лікаря, медсестри). З іншого, як знаряддя праці виступає рука і функціональні засоби організму (за Є. О. Клімовим) – виразні засоби поведінки, мови, міміки тощо.

Характеризуючи умови праці працівників групи професій «людина-людина», слід виділити: а) мікрокліматичні, гігієнічні умови; б) соціальні умови.

Користуючись класифікацією умов праці, яку запропонував Є.О.Клімов, можна констатувати, що робота даної групи спеціалістів проходить у приміщенні з мікрокліматом, близьким до побутових норм. У складніших умовах працюють продавці: вони іноді зазнають впливу повітря високої та низької температури. Робота типу «людина-людина» ґрунтується на гностичних (діагностичних) знаннях.

Оцінка етапу соціальних об'єктів (інспектор, слідчий, журналіст).

Гностико-оперативні

Управління людьми Обслуговування людьми

Інформаційне обслуговування:

(лектор, адвокат, працівники довідкового бюро);

Задоволення потреб людей засобами мистецтва (екскурсовод, працівник клубу, театру);

Медичне обслуговування.

Матеріальне обслуговування (продавець, офіціант, касир, страховий агент, працівник готелю).

Керівництво людьми

(бригадир, майстер, керівник організації).

Навчання, виховання

(вчитель, майстер ПТУ, спортивний тренер, вихователь дошкільного закладу).

низької температури, протягів тощо. Коли йдеться про соціальні умови працівників групи професій «людина-людина», варто підкреслити те, що вони висувають підвищені вимоги до морального образу людини, її дисциплінованості, принциповості, відповідальності.

4.4. Загальна характеристика професій типу «людина-природа».

Предметом праці професії типу «людина-природа» є об'єкти живої та неживої природи, земля, атмосфера, корисні копалини, рослини, тварини, біологічні процеси.

Основні види діяльності – вивчення, дослідження, добування, вирощування, догляд, профілактика захворювань.

Основні вимоги, що ставляться професією до працівника – це : здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналітичне мислення, вміння передбачати та оцінювати мінливі природні фактори, знання природної системи, багата уява, оперативне мислення, спостережливість, витривалість, наполегливість, відповідальність, стійкість, розподіл та довільне переключення уваги, наочно-образна та зорова пам'ять.

Професійна діяльність різних працівників професій типу «людина-природа» вимагає використання широкого кола знань й інтелектуальних умінь.

Так, високий ступінь автоматизації процесів у тваринництві, впровадження нових засобів утримання тварин і птиці, більш досконала технологія переробки продукції, виникнення поточкових ліній, машинного доїння корів і обробки молока, автоматизовані методи приготування і роздавання кормів підвищують вимоги цих професій до психологічної сфери працівників та рівня їх кваліфікації. Вони повинні знати весь цикл технологічного процесу, вміти організувати технічне спостереження і обслуговування механізмів. В їх роботі значне місце посідають елементи розумової праці, які дедалі більше стають інженерно-технічними. Наприклад, оператор відгодівельного цеху – це, по суті, механік широкого профілю; майстер машинного доїння - технік, який добре знає закони електрики і пневматики; птахівник - спеціаліст, який володіє основами біології, зоотехніки, і, ясна річ, обізнаний з механізмами. Тобто, професії типу «людина-природа» вимагають від працівників глибоких і точних знань особливостей розвитку рослин або тварин (живих організмів) і водночас умінь керувати сучасною технікою.

Істотні зміни у характері і змісті професій групи «людина-природа» потребують розробки раціональних методів проведення профорієнтаційної і профконсультаційної роботи з учнями шкіл, враховуючи специфіку цих змін. Отже, виникає необхідність вивчення вказаних професій, складання професіограм та використання їх в організації практичної профорієнтаційної роботи. Ці професії потребують особливої уваги тому, що, по-перше, вони поширені в сільському господарстві, яке є важливою галуззю народного господарства, по-друге, тут спостерігається нестача кваліфікованих

спеціалістів і, потрете, вимоги, які ставляться до психофізіологічних особливостей працівників, надто важливі й їх розшифрування являє значний інтерес для практики профорієнтації і профконсультації шкільної молоді.

Професії типу «людина-природа» складають досить численну групу. До неї входять професії, що вимагають значної теоретичної підготовки, отже, вищої і середньої спеціальної освіти (агроном, ветеринарний лікар, ветфельдшер, зоотехнік, садівник), і професії, де потрібні практична майстерність, основи якої закладаються, наприклад, у професійно-технічному училищі (тваринник, тракторист-машиніст широкого профілю, майстер машинного доїння).

У сільськогосподарських професіях практичного спрямування техніка рішуче витісняє ручну працю. Тому працівник сільського господарства нині повинен знати не тільки агротехніку чи зоотехніку, не тільки правила догляду за рослинами чи тваринами, й добре розбиратися в сільськогосподарських машинах. Праця у сільському господарстві сьогодні є однією з найбільш творчих, тобто таких, що потребують постійного прийняття самостійних рішень залежно від обставин, які складаються.

Провідним предметом праці професій типу «людина-природа» є живі організми, умови їх життя, біологічні і мікробіологічні процеси. Саме на ці об'єкти впливає агроном, рільник, тваринник, селекціонер, інші спеціалісти.

Об'єктами праці виступають ґрунт, ліс, насіння, рослинний і тваринний світ. Кожен з них має багато різноманітних властивостей. Наприклад, основними властивостями ґрунту є його вологість, температура, реакція ґрунтового розчину тощо. Ліс характеризується станом, простотом, запасом.

Насіння оцінюють з точки зору його сухості, схожості, чистоти, життєздатності і т. ін. Спираючись на ці ознаки, людина у своїй професійній діяльності приймає рішення, орієнтується, виконуючи свої професійні обов'язки.

Знаряддя праці спеціалістів професій типу «людина-природа» досить різноманітні і різноманітні. Провідні знаряддя праці, якими вони користуються, можна класифікувати таким чином:

- а) ручні інструменти і пристрої (для перетворення і переробки предметів праці);
- б) механічні інструменти і пристрої (для перетворення і обробки об'єктів праці, їх переміщення);
- в) машини з ручним і автоматичним управлінням (для обробки і переміщення об'єктів і продуктів праці);
- г) прилади, призначені для виявлення ознак праці, які безпосередньо не сприймаються органами чуттів.

Найрізноманітнішими можуть бути умови праці спеціалістів даного типу професій:

- а) робота у денний час, змінна;
- б) робота у нічний час, змінна;
- в) ненормований робочий день;
- г) робота з перевагою статичних компонентів у діях (тривалий час перебування в одному робочому положенні: сидючи, стоячи);

д) робота, яка потребує переміщення.

Для професій групи «людина-природа» переважними типами діяльності, що мають інформаційні ознаки, є:

- а) спостереження, контроль як гностичні дії (стеження, вимірювання на око, огляд, обшупування, перевірка на смак);
- б) вирішення оперативно-виробничих завдань та інші розумові дії (планування, експериментування);
- в) обробка матеріалів (обробка, сортування, укладання, контроль, вимірювання);
- г) керування механізмами, машинами;
- д) обслуговування і догляд (за технікою, тваринами, рослинами);
- є) організація колективу і виховання людей (інструктаж, навчання, виховання).

Виходячи з умов праці, для професій типу «людина-природа» можна виділити такі професійні шкідливості:

- а) перегрівання тіла;
- б) переохолодження тіла;
- в) промокання одягу;
- г) запиленість повітря;
- д) вплив хімічних речовин, їх токсичність.

4.5. Загальна характеристика професій типу «людина-техніка».

До даної групи відносяться професії, пов'язані зі створенням, використанням, обслуговуванням різноманітних технічних устаткувань (машини, механізми, агрегати, технічні системи, транспортні засоби), які є основним предметом праці фахівця. Слово «техне» (techne) у перекладі з грецької означає вміння, майстерність. Сучасна техніка є результатом винаходу і технічної творчості багатьох поколінь людей і включає в себе як прості устаткування так і складні об'єкти.

Прийнято розрізняти техніку промисловості, будівельну, авіації і космонавтики, транспорту, зв'язку, сільськогосподарську. Виділяють також галузеву техніку автоматизації, кібернетики, електронну, вимірювальну, ядерну, пожежну, автотехніку, оргтехніку.

Основним видом діяльності цієї групи професій є: створення, монтаж, складання, експлуатація, управління і ремонт.

Група професій «людина-техніка» включає велику кількість професій: електрослюсар, інженер-електрик та регулювальник радіоелектронної апаратури і приладів, радіоінженер, схемотехнік, токар, слюсар, фрезерувальник, шахтар, металург, водій транспортних засобів, ткаля, прядильниця, електрозварник, складальник взуття, будівельник, машиніст крану та інші.

У зв'язку з науково технічним прогресом, комплексною механізацією і автоматизацією виробничих процесів, впровадженням сучасної технології значно зростає питома вага інтелектуального навантаження під час виконання різних виробничих операцій, що створює умови для докорінної зміни характеру і змісту праці фахівців і ставить серйозні вимоги до рівня

кваліфікації не лише інженерно-технічних працівників, а й до робітників різних галузей.

Основними вимогами, що ставляться професією до працівника є: значні вимоги до сприймання, високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу та переключення, високі показники оперативної, зорової пам'яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль.

Сучасний робітник повинен добре знати виробництво, вміти обслуговувати складну техніку, контролювати технологічні процеси, роботу обладнання. Усе це сприяє розвитку творчого характеру праці. Дані досліджень свідчать, що розумова праця, наприклад, у сталевара електропечі становить 70% робочого часу, у слюсаря контрольновимірjuвальних приладів і електромонтерів – 70-90%, у наладчика автоматичних ліній – 95%. Оперування виробничотехнічним матеріалом надає мисленню фахівців групи «людина-техніка» специфічні спрямування і характер, формує в них так зване технічне мислення.

Основні характеристики технічного мислення – чіткість і точність розумових операцій, спрямованість на точні розрахунки, практичність, гнучкість і нешаблонність (Н.Д.Левітов). Однією з важливих якостей такого мислення є його оперативність, тобто здатність вирішувати виробничотехнічні завдання в ліміті часу, «незаплановані» задачі, які виникають у ході діяльності; вміння використовувати знання у конкретній ситуації і знаходити оптимальні рішення (Т.В.Кудрявцев). Саме такі вимоги ставляться до психологічної структури особистості льотчиків, водіїв, операторів, наладчиків автоматизованих устаткувань тощо.

До структури технічного мислення входить і образний компонент інтелектуальної діяльності, певний розвиток якого дає змогу спеціалісту переводити умовні позначення креслень, схем у наочноконкретні образи і оперувати ними.

Поряд з цим професії типу «людина-техніка» ставлять високі вимоги до зорового, слухового, вібраційного сприймання спеціаліста.

Кваліфікованих фахівців групи «людина-техніка» відрізняє постійна технічна спостережливість, підвищений інтерес до техніки, творче мислення.

Однак ступінь прояву творчого елемента у професіях даної групи не однаковий, що й було покладено Є.О.Клімовим в основу внутрішнього поділу професій «людина-техніка». Частину груп складають професії, в яких представлена не «чиста» творчість (створення чогось зовсім нового), а відтворення конкретних образів, дій у малозмінюваних (збиральник на поточній лінії, верстатник серійного виробництва) або значно змінюваних (слюсар-ремонтник, закрійник, кухар) умовах, робота за відомими загальними правилами з урахуванням обставин (водій міського транспорту, хімікапаратник та інші).

Таким чином, залежно від конкретних цілей праці Є.О. Клімов пропонує виділити в даній групі такі підгрупи:

- 1) спеціальності, пов'язані з обробкою, впорядкуванням матеріалів;
- 2) спеціальності, пов'язані з ремонтом, збором, регулюванням техніки;
- 3) спеціальності, пов'язані з підйомнотранспортними операціями.

4.6. Загальна характеристика професій типу «людина-знакова система»

Друга половина XX століття характеризується інтенсивним розвитком науки і техніки, впровадженням їх досягнень в усіх сферах людської діяльності.

Це істотно змінює характер праці людини, веде до перетворення предмета, мети і знарядь праці. Сучасному спеціалісту, який працює у промисловості, на транспорті, в системі зв'язку, галузі науки тощо дедалі частіше доводиться мати справу не з безпосередніми фізичними предметами, явищами, процесами, а з їх заміниками, символами, знаками чи системою знаків. В умовах сучасної культури, за словами Є.О.Клімова, велику роль відіграють знаки, не схожі на предмети, які вони означають, слова, не подібні предметам, про які йде мова в тексті, ноти, не подібні музиці і т.ін.

Знаки, символи, формули, що несуть певну інформацію про оточуючі нас предмети і явища, посідають у житті сучасної людини значне місце. Стаючи звичними, вони не завжди усвідомлюються нею як умовність. Усна і писемна мова, цифри, формули, хімічні символи, ноти, схеми, креслення, гроші, фотографії, міміка, жести та ін. – все це знаки і системи знаків.

Таким чином, предметом праці професії типу «людина-знакова система» є: тексти, цифри, формули, мови, коди, умовні позначення, поняття, звукові сигнали, креслення, карти, схеми.

Відповідно видами діяльності є: обчислення, підрахунки, виконання креслень, схем, переклади текстів з однієї мови на іншу, упорядкування, збирання, аналіз та зберігання інформації, ведення записів.

До професій типу «людина-знакова система» відносяться: оператор, радист, телеграфіст, бухгалтер, економіст, конструктор, геодезист, кресляр, друкарка, бібліограф, лінгвіст, перекладач, історик, метролог, математик, топограф, програміст, картограф, філософ та інші.

Всередині групи професій «людина-знакова система» психологи виділяють окремі класи спеціальностей. В основу класифікації покладено таку ознаку, як специфіка мети праці. За нею виділяють три головні групи спеціальностей: 1) гностичні; 2) перетворюючі і 3) пошукові. Прикладом перших може бути професія коректора, других – стенографістки, друкарки, лінотипіста, оператора ЕОМ, бухгалтера, третіх – програміста на обчислювальних машинах, науковця теоретика тощо.

Основними вимогами, що ставляться професією до працівника є: високі вимоги до точності зорового сприймання та його об'єму, концентрація уваги, довгочасна пам'ять, логічне мислення, зорові уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, емоційна стійкість, терпіння, самовладання, точність рухів, відповідальність, організованість.

Більшість виробничих професій групи «людина – знакова система» виникли в результаті комплексної механізації і автоматизації виробництва, оснащення його кібернетичними системами управління. Нові автоматизовані технології ведуть до втрати прямої взаємодії людини з предметом праці. Більше того,

безпосередній контакт спеціаліста з об'єктом діяльності за таких умов виявляється зайвим, у більшості випадків навіть неможливим. Між ними стоять машини з автоматичним управлінням. Інформацію про зміни у виробничому процесі спеціаліст одержує опосередковано у вигляді різноманітних сигналів, символів, цифрових показників, тобто в закодованому вигляді.

У таких умовах взаємодії людини із складним технічним устаткуванням на перше місце виступають завдання сприймання і переробки інформації, контролю, прогнозування і своєчасного прийняття рішень. Сама людина розглядається як ланка системи управління, що виконує функцію каналу зв'язку в системі «людина-машина». У цій системі провідна роль належить людині оператору.

Рівень вимог до психофізіологічних властивостей і психологічної структури особистості людини оператора визначається на підставі психологічного аналізу операторської діяльності. Численні дослідження уможливили формулювання основних особливостей операторської діяльності.

По-перше, про динаміку технологічних процесів у керованій системі оператор судить не за даними безпосереднього спостереження, а на основі спостереження за змінами, які відбуваються у так званій інформаційній моделі керованих об'єктів. Здійснюючи дистанційне управління системою, він одержує зворотну інформацію у закодованому вигляді, тобто у вигляді показників лічильників, індикаторів, вимірювальних приладів тощо. Такі умови праці ставлять його перед необхідністю розкодування і уявного порівняння одержаної інформації з реальним станом керованого об'єкта.

По-друге, особливість діяльності оператора визначається тим, що швидкісне протікання виробничих процесів, їх складність висувають підвищені вимоги до точності його дій, швидкості прийняття рішень, темпу здійснення управлінських функцій. Значною мірою зростає ступінь відповідальності за виконувані дії, оскільки найменша помилка може вивести з ладу всю систему, створити аварійну ситуацію із загрозою для життя працівників. Тому для роботи оператора у сучасних системах «людина-машина» характерне значне психічно-нервово напруження.

По-третє, праці оператора притаманні обмежена рухова активність, використання малих груп м'язів. Важливо і те, що йому доводиться працювати в умовах ізоляції від звичного соціального середовища, передусім «у товаристві приладів й індикаторів».

По-четверте, підвищення ступеня автоматизації виробничих процесів вимагає від оператора високої готовності до екстрених дій. У нормальних умовах основною функцією оператора є контроль і стеження за ходом виробничого процесу. У разі виникнення неполадок чи порушень режиму роботи оператор повинен зробити різкий перехід від спокійної, монотонної роботи в умовах «оперативного спокою» до активних дій, спрямованих на ліквідацію порушень. При цьому у короткий відтинок часу він має проаналізувати значний об'єм інформації, прийняти правильне рішення, реалізувати його. Це спричиняє сенсорні, інтелектуальні й емоціональні

перевантаження.

Психологи виділяють кілька видів операторської діяльності. Відомою є класифікація, в основу якої покладено основні функції оператора:

1. Оператор-спостерігач. Його функції полягають у виділенні і впізнаванні сигналів, які надходять на фоні шумів, тобто сигналів, подібних до заданих, але не тотожних з ними.
2. Оператор-виконавець. В його функції входить передача інформації від одних елементів системи до інших: одержавши інформацію у вигляді сигналу, він передає її всередині тієї самої системи натисканням на кнопки чи зміною положення відповідних держаків і важелів.
3. Оператор-керівник. Його діяльність протікає в системі, де наперед невідомі ситуації, які можуть виникнути у процесі управління, або кількість таких ситуацій настільки велика, що їх наперед неможливо передбачити. При виникненні нової ситуації оператор мусить щоразу відшукувати новий варіант рішення.

Таким чином, для операторських професій характерні специфічні особливості взаємодії людини з машиною. Саме це дало підставу виділити їх в окрему структурну одиницю у групі професій «людина-знакова система». Крім операторських професій, до цієї групи включено багато професій системи зв'язку, поліграфічні і канцелярські професії, віднесено економістів, бухгалтерів тощо. Увесь цей калейдоскоп різноманітних професій об'єднується спільними вимогами до здатності людини успішно працювати з символами, знаками та їх системами.

4.7. Загальна характеристика професій типу «людина-художній образ»

До професій типу «людина-художній образ» сучасна професіографія відносить групу спеціальностей, які передбачають взаємодію людини з системами художніх образів (їх частинами, елементами, якостями). Подібна взаємодія, як відомо, є специфічною для різного роду занять сфери мистецтва – музики, живопису, театру, художньої літератури і т.ін., а також спеціальностей сфери масової художньої діяльності.

Уся сучасна художня діяльність людини втілюється у різноманітних формах : декоративно-прикладному мистецтві, образотворчому мистецтві (живопис, архітектура, графіка); промисловому (індустріальному) мистецтві, художній фотографії; музиці, літературі, хореографії; синтетичному мистецтві (театр, кіномистецтво, телебачення, цирк, естрада).

Група професій «людина-художній образ» включає велику кількість професій: маляр, художник, реставратор, архітектор, дизайнер, скульптор, мистецтвознавець, художник з моделювання одягу, вишивальниця, паркетник, огранувальник алмазів в діаманти, ювелір, фотограф, письменник, актор, журналіст, перукар, хореограф, балетмейстер, кулінар, кінооператор та інші.

Усі спеціальності даної групи професій можуть бути віднесені відповідно до певних видів мистецтва та різних підгруп :

1. Просторові види художньої діяльності :
— декоративно прикладне мистецтво;

- образотворче мистецтво – архітектура, скульптура, живопис, графіка;
- виробниче (індустріальне) мистецтво;
- фотографія.

2. Часові види художньої діяльності :

- музика;
- література.

3. Просторово-часові види художньої діяльності:

- хореографія;
- театр;
- кіно та телемистецтво.

Таким чином, предметом праці професій типу «людина-художній образ» є: художній образ, предмети прикладного мистецтва, технічна естетика, літературні твори, твори прикладного мистецтва, скульптура, музика.

Основні види діяльності – художнє відображення дійсності, проектування, моделювання, відтворення, створення образів, виготовлення художніх виробів, копіювання.

Основні вимоги, що ставляться професією до працівника – це : добре розвинутий художний смак, розвинуте просторове мислення, концентрація та стійкість уваги, спостережливість, творча уява, образне мислення, емоційність, наочно-образна пам'ять, здатність до перевтілення, яскравість зорового сприймання кольору та відтінків.

Отже, навіть на виконавчому рівні для успішної образотворчої діяльності потрібні художні здібності, причому не окремі їх компоненти, а певна структура. Так, живопис ставить особливі вимоги до сприймання форм, пропорцій та кольорових співвідношень. Як свідчить художньовиробнича практика, для плідних творчих занять у галузі образотворчого мистецтва необхідні чуття пропорції, композиції, колориту і світлотіні, пам'ять на кольори, особливі якості рухового апарату руки.

Щоб досягти майстерності у скульптурі, потрібні поєднання ряду художніх та деяких рухових навичок. Для продуктивної музичної діяльності людина повинна, насамперед, володіти чуттям ритму, музичною пам'яттю, так званим ладовим чуттям, тобто здатністю визначати завершеність або не завершеність музичної мелодії. Психолого-педагогічні дослідження, присвячені проблемі художніх здібностей, свідчать, що для різних видів образотворчої діяльності необхідні здібності найрізноманітнішого характеру.

Як засвідчують окремі професіограми групи професій типу «людина-художній образ», у діяльності фахівців переважають, в основному, емоційні, сенсорні та моторні види психологічної активності. Реалізуючи себе в образах, чуттях та рухах, названі види психічної активності, як відомо, насамперед спираються на діяльність зорових, слухових, рухових та дотикових сприймань;

на емоційну, образну та рухову пам'ять; на наочно образне мислення; на відтворну та творчу уяву. Переважання у професіях художнього типу названих видів психічної активності, обумовлених специфічністю предмета праці, визначає і структуру характерних для даної групи професій

психологічних вимог до здібностей людини.

Різноманітні види художньої діяльності ставлять особливі вимоги до сприймання пропорцій та кольорових співвідношень у зображенні предмета. Вимагають цього професії сфери декоративно-прикладного, виробничого та образотворчого мистецтва. Музика, навпаки, передбачає розвинену слухову чутливість. Недостатньо розвинуте почуття форми, кольору, ритму – серйозні протипоказання до оволодіння багатьма артономічними спеціальностями.

Розвинене художнє сприймання (зорове, слухове, дотикове) необхідне фотографу і граверу, музиканту-виконавцю і диригенту, художнику-оформлювачу та іншим спеціалістам сфери художньої праці.

Наприклад, від тонкості сприймання друкаря залежить відтворення кольорових оригіналів. Дотикове сприймання відіграє велику роль у роботі кондитера.

Зорове сприймання виконує контрольну функцію у роботі шліфувальника полірувальника каміння та сприяє точності розрізнення кольорів.

Взаємодія у процесі діяльності з системами художніх образів вимагає високого рівня розвитку образної пам'яті й образного мислення людини.

Друкар, наприклад, часто працює з одним тиражем кілька днів, і збереження всіх образів, які виникають у процесі роботи, стає для нього складним завданням. Тому він повинен мати досить високий рівень розвитку довгочасної образної пам'яті. Травильнику в процесі роботи необхідно спиратися на зорову пам'ять, об'єм якої має бути дуже великий. Без розвиненої образної, смакової, нюхової пам'яті неможливо стати хорошим кондитером.

Руховий вид пам'яті необхідний ювеліру, кондитеру, хореографу, піаністу.

Емоційна пам'ять – професійно важлива якість актора.

Взаємодія з системами художніх образів вимагає від людини розвиненого, добре організованого спостереження. Щоб підкорити образ задумові, ідеї та композиції художнього твору або виробу, необхідно перетворювати враження, які накопичуються в результаті уважного спостереження. Тут вступає в свої права уява – необхідний компонент художньої діяльності. Відтворна уява необхідна маляру-альфрейнику, майстру з мозаїки, макетнику, оскільки їм доводиться виготовляти різноманітні вироби за ескізом чи зразком, зробленим художником. Ретушєру потрібна добре розвинена уява, щоб побачити в наборі негативів і діапозитивів кольорову ілюстрацію. Рідко зустрічаються такі види діяльності, які вимагали б таких великих можливостей уяви, як професія актора.

Більшість професійно важливих якостей у структурі вимог професій типу «людина-художній образ» обумовлені не тільки предметом праці, а й багатогранними цілями, зокрема, естетичними і виховними.

Найвищим проявом причетності людини до світу художньої праці є здатність відчувати естетичний аспект оточення, побачити безмежну красу форм і кольорів, багатство фактури, почути ритм і музику людської діяльності, поезію природи і людини.

Висновки

1. Професія – вид трудової діяльності, занять, яких вимагає від людини певної підготовки і відповідних якостей особистості.

Професії класифікують за різними основами в залежності від науково – практичних задач, що вирішуються. Одна із визначених класифікацій професій запропонована Е.А.Климовим:

- ☐ професії типу «людина-природа»;
- ☐ професії типу «людина-техніка»;
- ☐ професії типу «людина-людина»;
- ☐ професії типу «людина-знак»;
- ☐ професії типу «людина-художній образ».

Для вивчення конкретної діяльності створені професіограми та психограми.

2. Професіографія – технологія вивчення вимог, поставлених професією до особистих якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей людини. Результатом професіографії є складання професіограм. Професіограма є описом об'єктивних характеристик професії, функцій та процесів професійної діяльності за результати аналізу яких визначають систему професійно важливих якостей необхідних працівнику для успішної праці.

Психограма - складова професіограми і є психологічним портретом професії.

3. Предметом праці в групі професій типу «людина-людина» є людина, групи людей, колективи, бригади, військові підрозділи, класи, групи в дитячому садку, умови їх виховання, обслуговування і керівництво ними.

Основним видом діяльності є : виховання, навчання, управління, медичне, побутове, правове, інформаційне обслуговування.

Основною особливістю діяльності спеціаліста цього типу є взаємодія з людьми. Тому основною вимогою до працівника є здатність встановлювати взаємини з людьми.

Спеціалісти професій типу «людина-людина», з одного боку, користуються різними приладами, інструментами (апарати у контролера касира, медична апаратура і інструменти у лікаря, медсестри). З іншого, як знаряддя праці виступає рука і функціональні засоби організму – виразні засоби поведінки , мови , міміки тощо.

4. Основним предметом праці професії типу «людина-техніка» є машини, механізми, технічні системи транспортні засоби. Основним видом діяльності цієї групи професій є: створення, монтаж, складання, експлуатація, управління і ремонт. Професії типу «людина-техніка» включає велику кількість професій: електрослюсар, інженер-електрик та регулювальник радіоелектронної апаратури і приладів, радіоінженер, схемотехнік, токар, слюсар, фрезерувальник, шахтар, металург, водій транспортних засобів, ткаля, прядильниця, електрозварник, складальник взуття, будівельник, машиніст крану та інші.

У зв'язку з науково технічним прогресом, комплексною механізацією і автоматизацією виробничих процесів, впровадженням сучасної технології значно зростає питома вага інтелектуального навантаження під час

виконання різних виробничих операцій, що створює умови для докорінної зміни характеру і змісту праці фахівців і ставить серйозні вимоги до рівня кваліфікації інженерно - технічних працівників.

5. Предметом праці професії типу «людина-природа» є об'єкти живої та неживої природи, земля, атмосфера, корисні копалини, рослини, тварини, біологічні процеси.

Основними видами діяльності є: вивчення, дослідження, добування, вирощування, догляд, профілактика захворювань. Професії типу «людина-природа» (агроном, іхтіолог, ветеринарний лікар, біолог, оператор відгодівельного цеху, майстер машинного доїння, птахівник) вимагають від працівників глибоких знань особливостей розвитку рослин або тварин і водночас уміння керувати сучасною технікою.

6. Предметом праці професії типу «людина-знакова система» є: тексти, цифри, формули, мови, коди, умовні позначення, поняття, звукові сигнали, креслення, карти, схеми.

Відповідно видами діяльності є: обчислення, підрахунки, виконання креслень, схем, переклади текстів з однієї мови на іншу, упорядкування, збирання, аналіз та зберігання інформації, ведення записів.

До професій типу «людина-знакова система» відносяться: оператор, радист, телеграфіст, бухгалтер, економіст, конструктор, геодезист, кресляр, друкарка, бібліограф, лінгвіст, перекладач, історик, метролог, математик, топограф, програміст, картограф, філософ та інші.

В умовах взаємодії людини із складним технічним устаткуванням провідна роль належить людині оператору.

7. Предметом праці професій типу «людина-художній образ» є: художній образ, предмети прикладного мистецтва, технічна естетика, літературні твори, твори прикладного мистецтва, скульптура, музика.

Основні види діяльності – художнє відображення дійсності, проектування, моделювання, відтворення, створення образів, виготовлення художніх виробів, копіювання.

Для успішної образотворчої діяльності потрібні художні здібності, причому не конкретні їх компоненти, а певна структура.

